

EUGENIUSZ NAJLEPSZY

PRZEMYSŁ W GOSPODARCE NARODOWEJ EUROPEJSKICH KRAJÓW SOCJALISTYCZNYCH

I. UWAGI WSTĘPNE

Podjmując badania procesów zmian strukturalnych w przemyśle europejskich krajów socjalistycznych wychodzimy z założenia, że zarówno ich intensywność, jak też kierunek pozostają w ścisłym związku z osiągniętym etapem rozwoju gospodarczego. Wyniki szeregu dotychczasowych analiz i studiów prowadzonych przez różne ośrodki badawcze, zespoły autorskie i organizacyjne międzynarodowe, w pełni potwierdzają tezę, że między strukturą a poziomem dochodu narodowego istnieje ścisła współzależność o charakterze obiektywnym¹. Wzrost poziomu dochodu narodowego w poszczególnych krajach jest nieuchronnie kojarzony z widocznymi przemianami strukturalnymi, które ternu wzrostowi towarzyszą². W świetle tych badań i opracowań analizę pozycji sektora przemysłu w gospodarce europejskich krajów socjalistycznych uznajemy za niezbędną dla wyjaśnienia procesu rozwojowego, który już zapoczątkował w najbardziej rozwiniętych krajach RWPG dezindustrializację gospodarki narodowej.

W celu dokładniejszej obserwacji procesu rozwojowego przemysłu na obszarze europejskich krajów socjalistycznych poddane zostaną empirycznej analizie także bardziej szczegółowe kwestie:

- przebieg w czasie (trend) współzależności między udziałem przemysłu w gospodarce narodowej a poziomem dochodu narodowego na jednego zatrudnionego w przekroju porównawczym,
- kształtowanie się w skali międzynarodowej zróżnicowania wzrostu

¹ Por. L. Sibircewa, *O kriterii optimalnosti perspektiwnogo narodno-chozjajstwiennogo piana*, Ekonomiczeskije Nauki 1973, s. 5; *Structure and Change in European Industry*, Geneva — New York 1977, s. 151-153; Z. Rajewski, *Ogólna charakterystyka rozwoju i przemian strukturalnych w przemyśle Polski i europejskich krajów RWPG*, Warszawa 1979, s. 13-15 (materiał powielony).

² A. Karpiński, *Restrukturyzacja gospodarki w Polsce i na świecie*. Warszawa 1986, s. 28 - 40.

nakładów i produktywności czynników produkcji zaangażowanych w przemyśle poszczególnych krajów europejskich RWPG,

— głębokość zaangażowania się przemysłu poszczególnych krajów europejskich RWPG w międzynarodowym podziale pracy z uwzględnieniem jego dywersyfikacji w czasie i przestrzeni.

Ogólnie dostępny źródłowy materiał statystyczny nie dostarcza wystarczających podstaw do przeprowadzenia stosownych badań porównawczych w każdej z wyżej podniesionej kwestii. Dotyczy to zwłaszcza rachunku społecznej wydajności pracy w poszczególnych krajach socjalistycznych w warunkach porównywalnych. Dlatego w tym przypadku wykorzystano szacunki dochodu narodowego brutto na jednego pracującego w kategoriach SNA (metodologii stosowanej w krajach kapitalistycznych uzyskane przez W. Jarosińskiego³). Wszystkie pozostałe dane statystyczne pochodzą wprost ze źródeł oficjalnych, tzn. publikacji Głównych Urzędów Statystycznych krajów RWPG i Roczników Statystycznych RWPG.

W celu statystycznej oceny charakteru zależności pomiędzy udziałem przemysłu a poziomem dochodu narodowego na jednego zatrudnionego (w skali 7 krajów RWPG) wykorzystano równania regresji liniowej⁴ o postaci:

$$Y = a + b \log X.$$

Celowość stosowania tego typu funkcji była wskazana głównie z dwóch następujących powodów:

a) dużej przydatności praktycznej, ponieważ w mniejszym stopniu komplikuje proces obliczeniowy oraz nie eliminuje tych wielkości rzeczywistych, które wykazują najwolniejszy wzrost (spadek) w końcowym przedziale trendu,

b) większej zgodności danych rzeczywistych i obliczonych z równań trendu w pobliżu wartości skrajnych, albowiem logarytm zmiennej niezależnej powoduje łagodne wyrównanie końców krzywej.

Właściwość ta ma istotne znaczenie dla ekspozycji nowo zarysowującej się tendencji gasnącej wzrostu przemysłu krajów RWPG, zwłaszcza w końcowej części rozpatrywanego okresu 1971 - 1985.

³ W. Jarosiński, *Założenia i wyniki szacunku poziomu społecznej wydajności pracy w różnych krajach*, Gospodarka Planowa 1986, nr 11, s. 443 - 446.

⁴ Zaproponowaną postać równania regresji w odniesieniu do trzech najważniejszych wielkości charakteryzujących zmiany udziału przemysłu krajów RWPG względem ich dochodu narodowego sprawdzał mgr J. Szyszka. Dokonał on empirycznego oszacowania wartości liczbowej parametrów tych równań, a następnie obliczył odpowiednie wartości funkcji trendu i sporządził wykresy badanych współzależności w latach 1970 -1985 (ryc. 1-3). Okazał mi także wydatną pomoc w przygotowaniu większości zestawień liczbowych i tabel prezentowanych w niniejszym opracowaniu.

II. PRZEMYSŁ W GOSPODARCE NARODOWEJ KRAJÓW RWPG

Przemysł europejskich krajów członkowskich RWPG wytwarzał w badanym okresie przeważającą część dochodu narodowego przy zaangażowaniu proporcjonalnie mniejszej części ogólnego zatrudnienia i nieco większej części majątku produkcyjnego. Stosunkowo największy udział w tworzeniu dochodu narodowego miał przemysł NRD i Czechosłowacji (udział ten wyniósł blisko dwie trzecie wytworzonego dochodu). Podob-

Tabela 1

Przemysł w gospodarce narodowej krajów RWPG według podstawowych wskaźników

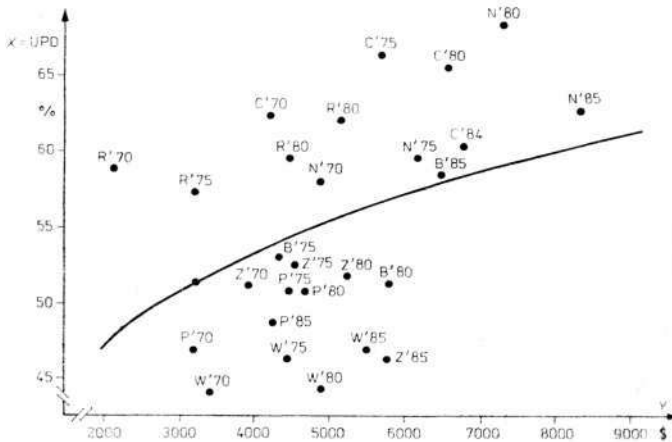
Kraje	Udział przemysłu w sferze produkcji materialnej (w %)			
	1970	1975	1980	1985
Bułgaria				
– w dochodzie narodowym*	49,1	52,1	51,0	59,0
– w zatrudnieniu	27,1	29,2	30,0	31,6
– w majątku produkcyjnym	36,5	38,6	38,9	41,5
Czechosłowacja				
– w dochodzie narodowym*	62,1	65,7	65,0	60,0
– w zatrudnieniu	37,5	38,4	43,2	37,6
– w majątku produkcyjnym	36,7	37,4	37,5	38,1
NRD				
– w dochodzie narodowym*	60,9	64,0	68,7	64,3
– w zatrudnieniu	36,5	38,8	38,6	38,6
– w majątku produkcyjnym	37,5	41,6	45,3	44,7
Polska				
– w dochodzie narodowym*	46,9	49,5	56,2	49,0
– w zatrudnieniu	28,4	29,3	30,2	24,3
– w majątku produkcyjnym	39,8	42,6	44,6	25,8
Węgry				
– w dochodzie narodowym*	44,1	46,2	44,2	45,5
– w zatrudnieniu	34,0	33,2	31,1	29,0
– w majątku produkcyjnym	25,7	28,2	30,9	27,2
Rumunia				
– w dochodzie narodowym	50,6	57,1	60,3	61,6
– w zatrudnieniu	23,0	27,4	–	33,5
– w majątku produkcyjnym	39,8	44,8	48,0	49,3
Związek Radziecki				
– w dochodzie narodowym	51,1	52,6	51,5	45,8
– w zatrudnieniu	27,4	29,6	30,4	28,1
– w majątku produkcyjnym	33,5	33,4	35,0	36,1

* Dochód narodowy netto w cenach bieżących.

Źródło: Roczniki Statystyczne krajów RWPG, dla Polski - Rocznik Statystyczny GUS, Warszawa 1977, tab. 4. s. 54; L. S. Bytowa, *Struktura zaniatosti i efektywnosti proizvodstva*, Moskwa 1982, s. 49; S. Felbur, W. Poleć, *Rozwój i przemiany strukturalne*, Warszawa 1986.

nie kształtował się udział przemysłu w dochodzie narodowym Rumunii. Względnie wysoki dochód narodowy wytwarzały także przemysły Związku Radzieckiego, Polski, Bułgarii (udział przemysłu wyniósł w tych krajach ponad połowę). Mniej niż połowę dochodu narodowego wytwarzano natomiast w przemyśle Węgier.

W latach osiemdziesiątych zarysował się jednakże nowy kierunek trendu rozwoju przemysłu w większości europejskich krajów socjalistycznych. Po okresie bujnej prosperity udział przemysłu tych krajów w dochodzie narodowym wkroczył w fazę zwolnionego wzrostu, a następnie spadku. Tabela 1 zawiera trzy najważniejsze wielkości charakteryżujące zmiany udziału przemysłu europejskich krajów socjalistycznych w dochodzie narodowym w latach 1970 - 1985.

Ryc. 1. Związek pomiędzy udziałem przemysłu w dochodzie na 1 zatrudnionego w cenach bieżących w dolarach USA; B — Bułgaria, C — Czechosłowacja R — Rumunia, W — Węgry, P — Polska, Z — Związek Radziecki, N — Niemiecka Republika Demokratyczna;
 $Y = -22,55 + 20,98 \log X$; $R = 0,46$

Wyniki porównań wielkości zawartych w tabeli 1 dotyczących zmian udziału przemysłu europejskich krajów RWPG w dochodzie narodowym wytworzonym, w ogólnym zatrudnieniu i majątku produkcyjnym wskazują w sposób jednoznaczny na bezpośrednią współzależność między udziałem przemysłu w gospodarce narodowej a dochodem narodowym licznym na jednego zatrudnionego w badanych krajach. Dlatego właśnie najwyższy udział przemysłu w tworzeniu dochodu narodowego obserwuje się w tym okresie w NRD (68,7 - 64,3%), a najniższy na Węgrzech i Związku Radzieckim (45,5 - 52%). Jednakże w przypadku Polski współzależność ta w istotnym stopniu przestaje odgrywać rolę głównie

z powodu głębokiego kryzysu gospodarczego i jego następstw w latach 1982-1985.

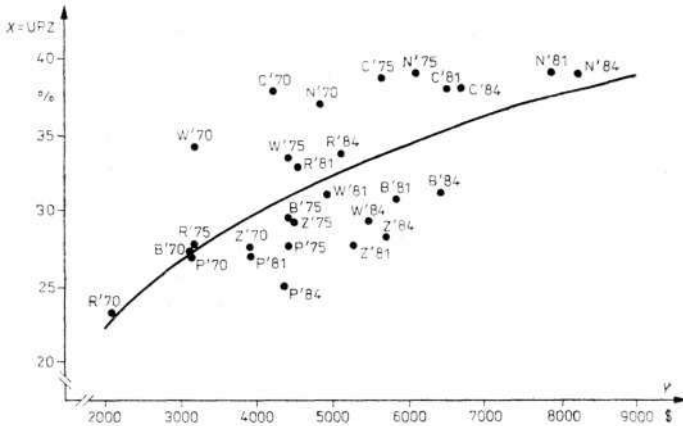
Ze wskaźników przedstawionych w tabeli 1 udział przemysłu w dochodzie wykazuje stosunkowo najsłabszą zależność od dochodu narodowego na 1 zatrudnionego w porównaniu z udziałem przemysłu w zatrudnieniu i udziałem majątku produkcyjnego, zwłaszcza w ostatnim analizowanym pięcioleciu (1981 - 1985).

W rezultacie występujących na przestrzeni 15 lat tendencji w kształtowaniu się badanych wielkości można zaobserwować postępujący z różną intensywnością proces „wygaszania” roli przemysłu w gospodarce narodowej poszczególnych europejskich krajów socjalistycznych. O takim kierunku rozwoju wzorca przemysłu krajów RWPG najwyraźniej też świadczą zmiany dwóch pozostałych wskaźników odnoszących się do kształtowania się udziału zatrudnienia i majątku produkcyjnego w przemyśle tych krajów. Zmiany wskaźników udziału przemysłu w ogólnym zatrudnieniu i w majątku produkcyjnym w NRD i Czechosłowacji w sposób jednoznaczny przybrały postać trendu prostoliniowego, nierosnącego. Tendencje wzrostowe wykazywały natomiast wskaźniki udziału zatrudnienia w przemyśle Bułgarii, Rumunii i Związku Radzieckiego. Doprowadziło to w połowie lat osiemdziesiątych do poważnego zmniejszenia się rozpiętości w poziomie tych wskaźników między badanymi krajami. Podobna sytuacja wystąpiła w zakresie kształtowania się udziału przemysłu w majątku produkcyjnym między europejskimi krajami RWPG. Ich poziom w rezultacie występujących tendencji w badanym okresie uległ dalszemu wyrównaniu w skali międzynarodowej, aczkolwiek w mniejszym stopniu w porównaniu ze wskaźnikami udziału zatrudnienia. Jednakże w Polsce i na Węgrzech bardzo silnie zaznaczył się spadkowy trend rozwoju przemysłu mierzonego w kategoriach zatrudnienia i majątku produkcyjnego, zwłaszcza w latach osiemdziesiątych.

Z poczynionych wyżej spostrzeżeń nasuwa się wniosek, że w miarę wzrostu dochodu narodowego na jednego zatrudnionego w europejskich krajach socjalistycznych ekspansja sektora przemysłu podlegała swoistemu „wygaszeniu”, co oznaczało stagnację jego udziału w gospodarce narodowej i skłanność do inercji. Po przekroczeniu natomiast pewnej wielkości dochodu narodowego na jednego zatrudnionego udział przemysłu zaczął wyraźnie spadać, co nastąpiło z początkiem lat osiemdziesiątych. Ilustrują tę współzależność w sposób graficzny przedstawione w tekście diagramy (ryc. 1 - 3), które prezentują również krzywe regresji obliczone łącznie dla wszystkich europejskich krajów socjalistycznych na przestrzeni piętnastoletniego okresu. Najsilniejszą korelację wobec dochodu narodowego na jednego zatrudnionego ujawnia zmiana udziału przemysłu w zatrudnieniu (rys. 2). Jest charakterystyczne, że w całym badanym okresie najwyższy poziom tego wskaźnika osiągnęły NRD i Bułgaria, najniższy zaś Polska i Węgry. Zgodnie z wyznaczoną tutaj funkcją regresji

(R) blisko 68% zmiany w kształtowaniu się wskaźnika UPZ w skali „siódemki” RWPG w badanym okresie wyjaśniają zmiany w poziomie dochodu narodowego na jednego zatrudnionego.

Nieco słabszą współzależność udziału przemysłu w gospodarce krajów RWPG i dochodu narodowego wykazuje korelacja obliczona na podstawie

Ryc. 2. Związek pomiędzy udziałem przemysłu w ogólnym zatrudnieniu (UPZ) a poziomem dochodu narodowego na 1 zatrudnionego; B — Bułgaria, C — Czechosłowacja, R — Rumunia, W — Węgry, P — Polska, Z — Związek Radziecki, N — Niemiecka Republika Demokratyczna;

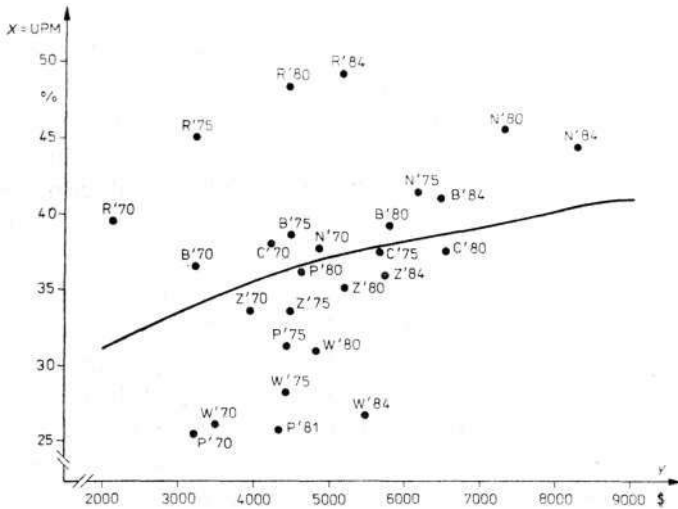
$$Y = -59,27 + 24,71 \log X; \quad R = 0,68$$

wskaźników udziału przemysłu w dochodzie narodowym (ryc. 3). Jest to najprawdopodobniej spowodowane zniekształceniami tego wskaźnika w rezultacie prowadzonej przez poszczególne kraje socjalistycznej autonomicznej polityki cenowej, co uwidoczniło się najwyraźniej w dramatycznej zmianie badanego wskaźnika (UPM) dla Węgier w latach 1975 - 1980.

Relatywnie najsłabsze skorelowanie z poziomem dochodu narodowego na jednego zatrudnionego wykazują wskaźniki oparte na udziale przemysłu w majątku produkcyjnym (ryc. 3). Jak wynika z obliczeń regresji dla przemysłu w skali europejskich krajów członkowskich RWPG, tylko ok. 35% występujących różnic w udziale przemysłu można wyjaśnić zmianami w kształtowaniu się poziomu dochodu narodowego.

Powstaje pytanie, jakie inne czynniki mogłyby jeszcze wyjaśnić różnice i zmiany w kształtowaniu się wskaźników udziału przemysłu między poszczególnymi krajami europejskimi RWPG? Na ogół w tego rodzaju badaniach w pierwszym rzędzie wskazuje się na rolę salda handlowego z zagranicą w zakresie obrotów wyrobami przemysłowymi, które może częściowo modyfikować udział przemysłu w gospodarce narodowej poszczególnych krajów. W przypadku większości europejskich krajów socjali-

stycznych poziom salda obrotów zagranicznych wyrobami przemysłowymi jest jednak relatywnie niski w stosunku do wielkości produkcji przemysłowej, wskutek czego nawet znaczne wahania tego salda nie odgrywają większego znaczenia z punktu widzenia roli przemysłu w gospodarce narodowej (Polska, Bułgaria, Rumunia). Wpływ obrotów zagranicznych to-

Ryc. 3. Związek pomiędzy udziałem przemysłu w majątku produkcyjnym (UPM) a poziomem dochodu narodowego na 1 zatrudnionego; B — Bułgaria, C — Czechosłowacja, R — Rumunia, W — Węgry, P — Polska, Z — Związek Radziecki

$$Y = -18,93 + 15,09 \log X$$

warami przemysłowymi na udział przemysłu w dochodzie narodowym mógł zaznaczyć się jedynie w NRD i Czechosłowacji, bowiem kraje te wykazywały stosunkową wyższą nawyżkę eksportu nad importem wyrobów przemysłowych. Tłumaczyć to może znacznie wyższy udział przemysłu mierzony odsetkami ogólnego zatrudnienia w tych krajach, aniżeli wynikałoby to z osiągniętego poziomu dochodu narodowego na jednego zatrudnionego.

Inne czynniki, które mogłyby stanowić dodatkowe wyjaśnienie zmian kształtowania się udziału przemysłu w gospodarce europejskich krajów socjalistycznych, są już statystycznie mniej uchwytne. Chodzi zwłaszcza o ewentualne różnice w strukturze popytu krajowego, który w większości krajów Europy Wschodniej jest raczej silnie związany z poziomem dochodu narodowego na jednego zatrudnionego. Wyjątek stanowić może jedynie zapotrzebowanie na inwestycje (zróznicowana stopa inwestycji), które z reguły jest odzwierciedleniem przyjętej w poszczególnych krajach RWPG strategii rozwoju gospodarczego. Czynniki ten w pewnym

stopniu mógłby objaśniać wyjątkowo niską pozycję przemysłu Węgier wobec poziomu zaangażowanego majątku produkcyjnego w porównaniu z: pozycją przemysłu Bułgarii (ryc. 3) przy niemalże takim samym poziomie dochodu narodowego w 1980 r., a także dramatyczny udział przemysłu Polski w majątku produkcyjnym w 1985 r.

Biorąc powyższe pod uwagę dane zestawione w tabeli 1 można zauważyć jeszcze inne zjawiska charakterystyczne dla dotychczasowego rozwoju przemysłu europejskich krajów socjalistycznych. Przede wszystkim udział przemysłu w gospodarce narodowej wszystkich analizowanych krajów mierzony odsetkami wytworzonego dochodu narodowego brutto jest generalnie biorąc znacznie wyższy od udziału przemysłu tych krajów mierzonego zaangażowaniem czynników produkcji (zatrudnienia i majątku produkcyjnego). Jednocześnie udział przemysłu w majątku produkcyjnym jest ogólnie nieco wyższy, aniżeli udział przemysłu w ogólnym zatrudnieniu (z wyjątkiem Węgier). Wskazuje to na bardziej kapitałochłonny charakter rozwoju przemysłu w większości badanych krajów, aczkolwiek ogólny trend przemysłu większości krajów „siódemki” RWPG ma przebieg wyraźnie słabnący. Świadczy to pośrednio o wyczerpywaniu się stosunkowo najłatwiej dostępnych zasobów czynników produkcji wykorzystywanych w maksymalnym stopniu dla forsownego rozwoju industrializacji w większości krajów socjalistycznych.

Jest charakterystyczne, że chociaż tendencje zmian udziału przemysłu w ogólnym zatrudnieniu i majątku produkcyjnym w badanym okresie są w większości europejskich krajów RWPG takie same lub zbliżone, to jednak ich przebieg charakteryzuje różna wrażliwość na zmiany w poziomie dochodu narodowego. Spadkowy trend udziału przemysłu w ogólnym zatrudnieniu jest niewątpliwie mniej intensywny i dynamiczny (zmiany w kształtowaniu się zatrudnienia są stosunkowo mało wrażliwe na zmiany w poziomie dochodu narodowego). W porównaniu z sytuacją w zatrudnieniu, udział przemysłu w majątku produkcyjnym cechuje bardzo wyraźny trend wzrostowy. Nie przesądzając zatem wyników dalszych badań można wysunąć, przypuszczenie, że wolniejszy spadek udziału przemysłu w zatrudnieniu niż w majątku produkcyjnym w krajach europejskich RWPG wynika ze słabszego rozwoju postępu technicznego.

III. DOCHÓD NARODOWY A PRODUKCJA CZYSTA PRZEMYSŁU; WYDAJNOŚĆ PRACY W GOSPODARCE I W PRZEMYSŁE

Dla celów porównań międzynarodowych społecznej wydajności pracy w gospodarce i wydajności pracy w przemyśle poszczególnych europejskich krajów socjalistycznych wykorzystano szacunki dochodu narodowego brutto na jednego zatrudnionego uzyskane za pomocą metodyki stosowanej w krajach kapitalistycznych. Zgodnie z tą metodyką dochód

Tabela 2

Dochód narodowy brutto i produkcja czysta przemysłu na jednego zatrudnionego w europejskich krajach socjalistycznych w latach 1970 - 1985

Kraje	Dochód narodowy brutto na 1 zatrudnionego (ceny stałe)		Produkcja czysta przemysłu na 1 zatrudnionego (ceny stałe)	
	w dolarach USA	średnia dla obszaru RWPG = 100	w dolarach USA	średnia dla obszaru RWPG = 100
Bułgaria				
1970	3173	89,5	5986	91,7
1975	4455	95,2	7960	99,7
1980	5761	110,2	9782	110,5
1985	6561	106,0	12087	116,2
Czechosłowacja				
1970	4208	118,7	6954	112,8
1975	5634	120,4	9646	120,8
1980	6511	124,5	9943	112,4
1985	6882	111,1	10696	102,9
NRD				
1970	4829	136,2	7600	123,2
1975	6113	130,6	9322	116,7
1980	7273	139,1	10421	117,8
1985	9107	147,1	13993	134,6
Polska				
1970	3168	89,4	5525	89,6
1975	4436	94,8	8116	101,6
1980	4618	88,3	8654	97,8
1985	4411	72,2	8483	81,6
Rumunia*				
1970	2107	59,4	5368	87,0
1975	3230	69,0	6628	83,8
1980	4528	86,6	8199	92,6
1985	5096	82,3	9354	90,0
Węgry				
1970	3402	96,0	4414	71,6
1975	4431	94,7	6157	77,1
1980	4832	92,4	6846	77,4
1985	5446	88,0	8795	84,6
Związek Radziecki				
1970	3930	89,3	7323	118,7
1975	4471	95,5	8088	101,2
1980	5170	98,9	8107	91,6
1985	5843	94,4	9383	90,2

* dochód narodowy netto.

Źródło: W. Jaroński, *Założenia i wyniki szacunku społecznej wydajności pracy w różnych krajach*. Gospodarka Planowa 1986, nr 11, s. 443 - 446; szacunki własne na podstawie roczników statystycznych Polski i materiałów EKG ONZ za lata 1977 - 1986.

narodowy brutto jest wyrażony w dolarach USA w cenach stałych według stałego, realnego kursu walut poszczególnych krajów w stosunku do dolara na podstawie badań dochodu narodowego wykonywanych w ZBE GUS.

Konkretne liczbowe oceny wydajności pracy dla okresu 1970 - 1985 zostały w całości zaczerpnięte z opracowania W. Jarosińskiego, natomiast szacunki wydajności pracy w przemyśle dla poszczególnych krajów RWPG są wynikiem obliczeń własnych na podstawie materiałów statystycznych GUS i EKG ONZ.

Jak wynika z tabeli 2, w latach 1970 - 1985 bezwzględne zróżnicowanie dochodu narodowego na jednego zatrudnionego w badanych krajach socjalistycznych systematycznie malało, chociaż nie był to proces ciągły. O zakłóceniu procesu wyrównywania się poziomu rozwoju gospodarczego krajów socjalistycznych świadczyło w szczególności zdecydowane pogarszanie się społecznej wydajności pracy w Polsce i na Węgrzech, a także w Rumunii, na co wpływają zwłaszcza ostre trudności gospodarcze tych krajów w ostatnich latach.

Jeszcze bardziej tezę o wyrównywaniu się poziomów rozwoju gospodarczego potwierdzały zmiany na przestrzeni lat 1970 - 1985 produkcji czystej w przemyśle na jednego zatrudnionego w poszczególnych krajach socjalistycznych. Rozpiętości w poziomie wydajności pracy w przemyśle między tymi krajami w latach 1970 - 1985 zmniejszyły się bowiem w jeszcze większym stopniu, aniżeli w zakresie dochodu narodowego na jednego zatrudnionego. Warto także zauważyć, że najwyższego przyrostu wydajności pracy w przemyśle z reguły nie uzyskiwały kraje o najwyższym poziomie dochodu narodowego na jednego zatrudnionego⁵. Wyjątek stanowiła jedynie Bułgaria, która pod względem poziomu wydajności pracy w przemyśle uplasowała się na drugim miejscu po NRD, znacznie przy tym wyprzedzając Czechosłowację.

Szacunki dochodu narodowego i wydajności pracy w przemyśle zawarte w tabeli 2 mogą posłużyć również do liczbowego zilustrowania stopnia zbliżenia poziomów rozwoju gospodarczego i przemysłowego europejskich krajów socjalistycznych, które niewątpliwie miało miejsce na przestrzeni ostatnich 15 lat. Opierając się zatem na ocenie społecznej wydajności pracy można przyjąć, że pomiędzy 1970 i 1985 rokiem bezwzględna relacja rozpiętości w poziomie dochodu narodowego na jednego zatrudnionego na obszarze 7 państw RWPG uległa zmniejszeniu z 1:2,29 do 1:2,06. Natomiast w przypadku rozwoju przemysłu krajów RWPG ogólne jego zróżnicowanie mierzone relacją najwyższej i najniższej wydajności pracy na jednego zatrudnionego zmniejszyło się z 1 : 1,72 do 1 : 1,64. NRD i Bułgaria prześcignęły pod tym względem Czechosłowację i już w 1985 r.

⁵ Kolejności krajów uszeregowanych według malejącego poziomu dochodu narodowego na 1 mieszkańca odpowiada także kolejność krajów uszeregowanych według produkcji czystej na 1 zatrudnionego.

należały do krajów o najwyższym poziomie absolutnym wydajności pracy w przemyśle spośród innych badanych krajów. Z kolei Polska, która jeszcze w 1975 r. zajmowała trzecie miejsce w zakresie wydajności pracy, spadła na ostatnią pozycję wśród krajów socjalistycznych, osiągając najniższy poziom wydajności pracy w stosunku do innych krajów. Jeżeli pominiemy jednak opóźnienie rozwoju gospodarki i przemysłu Polski mierzone wskaźnikami dochodu narodowego i produkcją czystą przemysłu na jednego zatrudnionego wynikające z kryzysu społeczno-ekonomicznego, przytoczone wyżej relacje rozpiętości badanych wielkości muszą świadczyć o postępującym procesie wyrównywania się poziomów rozwoju gospodarki i przemysłu poszczególnych krajów socjalistycznych.

IV. WZROST PRODUKCJI GLOBALNEJ: DYNAMIKA NAKŁADÓW I PRODUKTYWNOŚCI CZYNNIKÓW PRODUKCJI

Produkcja globalna przemysłu wzrastała od 1970 r. na obszarze europejskich krajów RWPG średniorocznie 5,7% (średnia nieważona). Najszybszy wzrost osiągnięto w latach 1970-1975, natomiast połowa lat osiemdziesiątych przyniosła bardzo silne zwolnienie dynamiki wzrostu do 3%. Osłabienie wzrostu dynamiki produkcji przemysłowej wystąpiło w tym okresie stosunkowo najłagodniej w NRD, Bułgarii i Rumunii, zaś najbardziej dramatycznie dotknęło Polskę i Węgry.

W ciągu badanych 15 lat na obszarze europejskich krajów RWPG można wyróżnić trzy okresy przemysłowego rozwoju. Pierwszy — obejmujący lata 1970 - 1975, charakteryzował się najwyższą dynamiką produkcji dochodzącą średniorocznie do blisko 9%. Drugi — obejmujący okres 1976 - 1980 r., w którym ujawnił się wyraźnie gasnący trend wzrostu produkcji globalnej przemysłu w większości badanych krajów RWPG (spadek tempa wzrostu produkcji do około 6%). Trzeci — obejmujący lata 1981 - 1985, stanowiący kontynuację zwolnionej dynamiki produkcji globalnej, w rezultacie czego kraje członkowskie RWPG uzyskały tempo wzrostu zaledwie 3,5% — najmniejsze w całym powojennym procesie industrializacji.

Wolniejszy wzrost produkcji przemysłowej w europejskich krajach socjalistycznych wydaje się być przede wszystkim spowodowany brakiem rezerw siły roboczej. Niezależnie od tego generalnie podkreśla się także wyczerpywanie się tanich i łatwo dostępnych zasobów surowców i paliw w większości europejskich krajów RWPG, a także Związku Radzieckim. W ostatnich 5 latach czynniki wpływające na zwolnienie dynamiki produkcji przemysłowej uległy ponadto dalszemu zróżnicowaniu⁶. Inne na-

⁶ Niektóre z nich zostały bliżej przedstawione w opracowaniu E. Najlepszego, *Polityka industrializacji a komplementarność gospodarcza krajów socjalistycznych*, *Gospodarka Planowa* 1987, nr 6, s. 255 - 257.

tomiast (zwolnienie dynamiki zmian strukturalnych, upodobnianie się struktur gałęziowych, kierunki międzynarodowej specjalizacji produkcji) zostaną poddane analizie w następnych etapach niniejszych badań.

We wszystkich europejskich krajach RWPG można było na przestrzeni analizowanego okresu 1970 - 1985 r. zaobserwować drastyczne zahamowanie stopy wzrostu zatrudnienia, a w Polsce i na Węgrzech znaczny spadek zatrudnienia ($-1,83\%$ i $-2,40\%$). W konsekwencji w skali całego obszaru europejskich krajów RWPG w badanym okresie tempo wzrostu zatrudnienia uległo zwolnieniu do średniorocznego poziomu $0,5\%$. Spośród siedmiu omawianych krajów relatywnie najwyższą dynamikę zatrudnienia utrzymywała w całym okresie Rumunia (około 4% średniorocznie), najmniejszą zaś Węgry, gdzie zatrudnienie spadło średniorocznie o $1,5\%$ w skali całego okresu. Szczególną wymowę mają dane statystyczne z pierwszej połowy lat osiemdziesiątych świadczące o gwałtownym wyczerpywaniu się rezerw zatrudnienia we wszystkich europejskich krajach socjalistycznych. Rozbudowany potencjał przemysłowy wchłonał w tym okresie do maksimum rezerwy niewykorzystanej siły roboczej, zwłaszcza poprzez mobilizację ruchów migracyjnych ludności wiejskiej do miast. Niedobór siły roboczej wynikał także z wolniejszego tempa wzrostu demograficznego, który już wcześniej wystąpił na obszarze niemal całej wspólnoty RWPG. Wobec ekstensywnego charakteru rozwoju przemysłowego musiała wystąpić silna współzależność między szybkim spadkiem wzrostu zatrudnienia a zwolnieniem dynamiki produkcji globalnej w przemyśle wszystkich niemal europejskich krajów RWPG.

Wydajność pracy w przemyśle w skali 7 krajów RWPG wzrosła w badanym okresie średniorocznie o $4,7\%$. Jednakże jak w przypadku produkcji globalnej i zatrudnienia, w całym okresie 1970 - 1985 r. zarysował się wyraźny trend spadkowy, w rezultacie czego stopa wzrostu wydajności pracy obniżyła się z $6,3\%$ w latach 1971 - 1975 do zaledwie $3,2\%$ w połowie lat osiemdziesiątych. Najwyższe tempo wzrostu wydajności pracy odnotował przemysł Rumunii i Bułgarii — najniższe natomiast przemysł w Polsce i Czechosłowacji.

Majątek produkcyjny w przemyśle europejskich krajów socjalistycznych jako całości wzrastał w latach 1970-1985 średniorocznie w tempie $6,8\%$. Generalnie najwyższy wzrost majątku produkcyjnego nastąpił w tym okresie w Związku Radzieckim i Bułgarii (około 8%), a najwolniej wzrastał w Polsce, do czego w szczególności przyczynił się kryzys społeczno-gospodarczy lat osiemdziesiątych. Wyższe tempo wzrostu majątku produkcyjnego przemysłu było związane z wyższym tempem wzrostu zatrudnienia i niższym poziomem rozwoju gospodarczego danego kraju (wyjątek stanowią jednak tutaj Węgry). Pełna ocena jest również utrudniona wskutek braku danych o majątku produkcyjnym zaangażowanym w przemyśle Rumunii. W skali ugrupowania europejskich kra-

jów RWPG obserwuje się jednak mniej dynamiczny i wyraźnie malejący trend wzrostowy majątku produkcyjnego na przestrzeni całego badanego okresu.

Techniczne uzbrojenie pracy w skali całego ugrupowania krajów członkowskich RWPG w latach 1970-1985 wzrastało średniorocznie o 6,5%). Węgry i Polska zanotowały najwyższą stopę wzrostu technicznego uzbrojenia pracy, najniższą zaś NRD i Czechosłowacja. W pierwszej połowie lat osiemdziesiątych obserwuje się jednak pogłębiającą się stagnację i zwolnienie dynamiki technicznego uzbrojenia pracy w większości europejskich krajów RWPG (poza przemysłem Bułgarii, gdzie techniczne uzbrojenie pracy wykazywało tendencje wzrostowe w całym badanym okresie). W latach 1981 - 1985, w skali „siódemki” RWPG średnioroczne tempo wzrostu technicznego uzbrojenia pracy obniżyło się do poziomu z początku lat siedemdziesiątych (5,9%/c) i to w sytuacji szybkiego wyczerpywania się źródeł siły roboczej.

Wobec stopniowego wygasania tempa wzrostu technicznego uzbrojenia pracy europejskich krajów RWPG, przemysł tych krajów wszedł zdecydowanie w stadium kapitałochłonnego rozwoju. Przy bardzo dynamicznej tendencji spadkowej wzrostu produkcji globalnej i słabej tendencji spadkowej majątku produkcyjnego, musiał zatem ujawnić się poważny regres w postępie produktywności majątku produkcyjnego. Na wygasanie postępu produktywności majątku produkcyjnego oddziaływały także inne czynniki, do których należałoby zaliczyć przede wszystkim wzrost materiałochłonności i pogarszanie się relacji między wzrostem zużywanych przedmiotów pracy i środkami trwałymi. Dlatego pomimo niskiego tempa wzrostu majątku produkcyjnego w większości analizowanych krajów socjalistycznych, jego produktywność w skali 7 krajów RWPG systematycznie obniżała się w latach 1970-1985 średniorocznie w tempie 1,8%. Regres tempa produktywności majątku produkcyjnego wystąpił w najbardziej drastyczny sposób na Węgrzech i Bułgarii (około -4%), najsłabiej zaś w NRD (-1,6%). W całym badanym okresie elastyczności wydajności pracy względem uzbrojenia technicznego przybierała wartości bardzo niskie, co oznaczało widoczny brak oddziaływania postępu technicznego *sensu largo*. W rezultacie sytuację w jakiej znalazł się przemysł europejskich krajów socjalistycznych można określić jako proces zmiany techniki (wzrost technicznego uzbrojenia pracy) przejawiający się jednak w formie intensywnej i nadmiernej substytucji pracy przez majątek produkcyjny, ale bez postępu technicznego. Zmianom techniki nie towarzyszyła bowiem równolegle nadwyżka wzrostu wydajności pracy nad wzrostem technicznego uzbrojenia pracy. Wobec nowych warunków, zwłaszcza w pierwszej połowie lat osiemdziesiątych przemysł większości europejskich krajów RWPG wszedł w stadium kapitałochłonnego rozwoju.

V. ZALEŻNOŚĆ PRZEMYSŁU I HANDLU ZAGRANICZNEGO. WSPÓŁCZYNNIKI ELASTYCZNOŚCI

W ciągu badanego okresu 1970 - 1985 r. przeważającą część obrotów handlowych z zagranicą we wszystkich europejskich krajach RWPG stanowiły wyroby przemysłowe. W żadnym z badanych krajów członkowskich RWPG udział przemysłu w eksporcie i imporcie na przestrzeni ostatniego piętnastolecia nie spadł poniżej 70% (z wyjątkiem eksportu Bułgarii w latach 1970 - 1975). Choć zakres zmian tych udziałów w poszczególnych krajach był raczej niewielki, to jednak nie może przysłać ich okresowej fluktuacji głównie w odniesieniu do kształtowania się udziałów w eksporcie. Kraje o wyższym poziomie dochodu na 1 zatrudnionego z reguły też wykazywały tendencje do wzrostu udziału przemysłu w eksporcie, czego jednak nie można było zauważyć w imporcie⁷.

W ciągu całego analizowanego okresu udział przemysłu większości europejskich krajów RWPG wykazywał zauważalną tendencję wzrostową. Odmierna sytuacja wystąpiła jednak na Węgrzech, gdzie przemysł w okresie 1981 - 1985 r. zmniejszył nieco swój udział w porównaniu z poziomem z lat 1975 - 1980.

Tendencje wzrostowe charakteryzowały również zmiany udziału przemysłu poszczególnych krajów członkowskich RWPG w imporcie w analizowanym okresie. Wyjątek tutaj stanowił z kolei Związek Radziecki, którego przemysł nieznacznie, ale systematycznie zmniejszał swój udział w imporcie na przestrzeni całego badanego okresu. Warto także zwrócić uwagę na osiągnięte w tym okresie duże podobieństwo wskaźników udziału przemysłu zarówno w eksporcie, jak też w imporcie między poszczególnymi krajami europejskimi RWPG. Wynikało to w dużym stopniu z różnic w tempie i kierunkach zmian udziału przemysłu poszczególnych krajów w imporcie i eksporcie w całym tym okresie. Z tych względów obserwuje się relatywny spadek udziału przemysłu w eksporcie i imporcie Czechosłowacji i NRD, a stosunkowo szybki wzrost analogicznych wskaźników w Bułgarii i Rumunii, gdzie ich poziom był jeszcze niski na początku badanego okresu. Szczególną pozycję zajmuje jednak tutaj Związek Radziecki, którego przemysł w tym okresie osiągnął najniższy wskaźnik udziału w eksporcie i imporcie.

Średnioroczne tempo wzrostu handlu zagranicznego wyrobami przemysłowymi w europejskich krajach RWPG w latach 1970 - 1985 było ponad dwukrotnie szybsze niż tempo wzrostu produkcji przemysłowej. Podczas gdy tempo wzrostu eksportu przemysłowego w skali 7 krajów

⁷ Wysoki udział przemysłu Polski w eksporcie, zwłaszcza w połowie lat osiemdziesiątych, należy wyjaśnić tutaj szczególnymi warunkami naturalnymi umożliwiającymi znaczny eksport węgla, miedzi i siarki. Przyczyniło się to do zwiększenia ogólnego udziału przemysłu w eksporcie o 18-26% (wymienione towary są — jak wiadomo — zaliczane do wyrobów przemysłu wydobywczego i mineralnego).

Produkcja globalna i relacje praca-majątek-produkcja w przemyśle europejskich krajów RWPG (przeciętne zmiany roczne w %)

Kraje	1970 - 1975			1976 - 1980			1981 - 1985			1970 - 1975			1976 - 1980			1981 - 1985											
	produkcja globalna									zatrudnienie									wydajność pracy								
Bulgaria	9,1	6,0	4,3	2,34	0,75	0,70	6,8	5,2	3,9																		
Czechosłowacja	6,7	4,6	2,7	1,58	0,28	0,40	6,0	4,1	2,5																		
NRD	6,5	4,9	4,1	1,78	0,88	0,43	5,4	4,5	3,5																		
Polska	10,4	4,8	0,4	2,86	0,40	-1,83	7,5	4,4	2,1																		
Rumunia	12,9	9,6	4,0	6,28	4,40	1,43	6,4	6,8	3,9																		
Węgry	6,4	3,5	2,0	0,04	-1,63	-2,40	6,2	4,6	3,6																		
Związek Radziecki	7,4	4,4	3,7	1,25	2,00	0,70	6,0	3,1	3,2																		
RWPG (7 krajów)	8,7	5,8	3,4	2,30	0,94	-1,70	6,3	4,6	3,2																		
	majątek produkcyjny									techniczne uzbrojenie pracy									produktywność majątku produkcyjnego *								
Bulgaria	6,9	8,7	8,1	4,56	6,70	7,00	2,2	-2,7	-3,8																		
Czechosłowacja	5,8	5,9	5,2	4,10	5,60	5,10	0,9	-1,3	-2,5																		
NRD	6,7	6,2	5,7	4,60	5,50	4,60	-0,2	-1,3	-1,6																		
Polska	9,4	9,2	2,9	6,40	8,90	5,10	1,0	-4,4	-2,5																		
Rumunia	-	-	-	-	-	-	-	-	-																		
Węgry	8,5	8,7	6,0	8,40	10,00	7,70	-2,1	-5,2	-4,0*																		
Związek Radziecki	9,7	7,6	6,9	8,10	6,30	6,00	-2,3	-3,2	-3,2																		
RWPG (7 krajów)	7,6	7,3	5,7	6,00	7,60	6,10	0,3	-3,0	-2,9																		

* Tempo produktywności majątku produkcyjnego (r_t) oblicza się jako różnicę stopy wzrostu produkcji globalnej (r_p) i tempa wzrostu majątku produkcyjnego (r_m) według formuły: $r_t = r_p - r_m$.

Źródło: Roczniki statystyczne europejskich krajów socjalistycznych oraz roczniki statystyczne RWPG za lata 1970-1986.

RWPG wyniosło 12,3%,- a importu 12%, tempo wzrostu produkcji przemysłowej — tylko 5,5%.

Do najszybszych w RWPG należało przy tym tempo wzrostu handlu zagranicznego wyrobami przemysłowymi Rumunii (16,2% w eksporcie i 11,3% w imporcie) oraz Bułgarii (15,6% w eksporcie i 13,6% w imporcie). Najstąbiej natomiast rósł handel zagraniczny wyrobami przemysłowymi Polski (8,2% w eksporcie i 6,6% w imporcie) oraz Węgier (9,5% w eksporcie i 13% w imporcie). Bardzo wysoką dynamikę obrotów handlu zagranicznego wyrobami przemysłowymi osiągnął także Związek Radziecki, która jednak drastycznie spadła w latach 1981 - 1985, głównie wskutek obniżki cen towarów paliwowo-surowcowych na rynkach krajów kapitalistycznych. W latach 1981 - 1985 zresztą we wszystkich europejskich krajach socjalistycznych miało miejsce gwałtowne zwolnienie wysokiej dotychczas dynamiki obrotów handlu zagranicznego wyrobami przemysłowymi (w eksporcie średnio do 5,1%, a w imporcie do 1,7%), co wiązało się przede wszystkim ze spadkiem obrotów handlowych z rozwiniętymi krajami kapitalistycznymi. W rezultacie szybkiego tempa wzrostu handlu zagranicznego wyrobami przemysłowymi w porównaniu z tempem wzrostu produkcji przemysłowej (zwłaszcza w dekadzie lat siedemdziesiątych) średnie w skali 7 państw RWPG współczynniki produkcyjnej elastyczności handlu zagranicznego, kształtowały się w latach 1970 - 1985 na bardzo wysokim poziomie: w eksporcie przemysłowym — 2,2, a w imporcie przemysłowym — 2,1. Świadczyło to o relatywnie wysokim tempie angażowania się przemysłu europejskich krajów RWPG w międzynarodowy podział pracy i rosnącej zależności produkcji przemysłowej od handlu zagranicznego w badanym okresie. Wyraźne zahamowanie tej tendencji nastąpiło jednak w latach 1981 - 1985, o czym świadczy spadek współczynników elastyczności produkcyjnej handlu zagranicznego w skali europejskiego ugrupowania RWPG (w eksporcie do 1,7, zaś w imporcie do 0,5).

Na tak poważny spadek elastyczności produkcyjnej handlu zagranicznego towarami przemysłowymi wpłynęły narastające gwałtowne trudności w równoważeniu bilansu płatniczego i handlowego w szeregu krajach socjalistycznych, a w szczególności w Polsce, Rumunii i na Węgrzech.

Pomimo tych niekorzystnych tendencji, średnio w skali „siódemki” RWPG w latach 1970-1985 nastąpił poważny wzrost roli handlu zagranicznego w przemyśle. Potwierdzeniem tego stanu rzeczy jest wzrostowy raczej trend udziału eksportu w produkcji przemysłowej (relacja A w tabeli 4) oraz udział importu w produkcji przemysłowej (relacja B w tabeli 4), zarówno w poszczególnych europejskich krajach socjalistycznych, jak też średnio w skali 7 krajów RWPG jako całości. W większości tych krajów (z wyjątkiem Polski i ZSRR) już ponad 50% produkcji przemysłowej jest przeznaczony na eksport. Jednocześnie blisko

Tabela 4

Udział eksportu i importu w produkcji przemysłowej i udział przemysłu w eksporcie i imporcie ogółem średniorocznie (w %)

Kraje		1970 - 1975	1975 - 1980	1980 - 1985
Bułgaria	A	22,9	43,5	64,2
	B	33,9	53,5	75,7
	C	61,9	71,7	77,0
	D	85,4	89,5	90,9
	E	0,72	0,80	0,85
Czechosłowacja	A	22,7	32,9	51,2
	B	20,4	31,5	48,1
	C	92,2	92,3	93,1
	D	78,3	82,9	90,9
	E	1,18	1,11	1,02
NRD	A	24,4	33,9	40,0
	B	22,0	33,0	33,3
	C	91,8	92,1	92,4
	D	74,8	78,4	82,6
	E	1,23	1,17	1,12
Polska	A	18,7	28,2	29,1
	B	19,9	29,8	23,4
	C	85,8	89,1	90,3
	D	79,4	80,6	81,0
	E	1,08	1,11	1,11
Rumunia	A	—	—	—
	B	—	—	—
	C	73,3	79,1	86,5
	D	83,2	85,4	87,3
	E	0,88	0,93	0,99
Węgry	A	32,9	51,6	55,7
	B	40,4	62,5	62,8
	C	72,8	73,7	73,2
	D	77,8	80,4	83,8
	E	0,99	0,92	0,87
Związek Radziecki	A	7,2	13,5	22,5
	B	6,5	10,8	15,6
	C	82,5	89,5	93,5
	D	73,8	72,5	71,1
	E	1,12	1,23	1,32

Oznaczenia: A — eksport wyrobów przemysłowych jako odsetek produkcji przemysłu ogółem; B — import wyrobów przemysłowych jako odsetek produkcji przemysłu ogółem; C - eksport wyrobów przemysłowych jako odsetek eksportu ogółem; D - import wyrobów przemysłowych jako odsetek importu ogółem; E — relacja C : D.

Źródło: Obliczenia własne na podstawie roczników statystycznych europejskich krajów socjalistycznych i Rocznika Statystycznego RWPG za lata 1970 - 1986.

Tabela 5

Współczynniki elastyczności eksportu i importu przemysłowego względem ogólnej produkcji przemysłu europejskich krajów RWPG w latach 1971 - 1980

Kraje	Tempo produkcji przemysłowej ogółem	Tempo eksportu wyrobów przemysłowych	Tempo importu wyrobów przemysłowych	Elastyczność eksportu	Elastyczność importu
	1	2	3	2 : 1	3 : 1
Bułgaria	6,5	15,6	13,6	2,4	2,0
Czechosłowacja	4,6	10,8	12,5	2,3	2,3
NRD	5,1	12,2	12,8	2,4	2,3
Polska	5,2	8,2	6,6	1,5	1,2
Rumunia	8,8	16,2	11,3	1,8	1,2
Węgry	3,8	9,5	13,0	2,5	4,4
Związek Radziecki	5,0	14,1	14,8	2,8	2,9
RWPG (7 krajów)	5,5	12,3	12,0	2,2	2,1

Źródło: Obliczenia własne na podstawie roczników statystycznych poszczególnych krajów socjalistycznych i roczni-
ków statystycznych RWPG.

50% produkcji przemysłowej uzyskuje się w drodze importu. Przewodzącą pozycję w tym zakresie utrzymują Bułgaria i Węgry, gdzie import i eksport osiąga powyżej 60% ogólnej wartości produkcji przemysłowej. Nieco mniejszą zależność od handlu zagranicznego wykazuje przemysł NRD i Czechosłowacji (udział importu i eksportu w produkcji przemysłowej tych krajów kształtuje się na poziomie nieco poniżej 50%).

Biorąc pod uwagę poziom wskaźników A i B, najniższe zaangażowanie w międzynarodowym podziale pracy wykazywał przemysł Związku Radzieckiego, co jednak jest spowodowane przede wszystkim wielką skalą gospodarki narodowej. Niewspółmiernie małą rolę w porównaniu z innymi krajami RWPG odgrywa również handel zagraniczny w przemyśle Polski (przedostatnie miejsce pod względem udziału produkcji w eksporcie i imporcie wśród analizowanych krajów RWPG). Generalnie jednak okres minionych 15 lat przyniósł postęp w otwieraniu się przemysłu RWPG na zewnątrz, co jest warunkiem dostosowania jego rozwoju do tendencji i potrzeb gospodarki światowej.

VI. ZAKOŃCZENIE

Wyniki przeprowadzonej analizy potwierdzają empiryczną zależność rozwoju przemysłu europejskich krajów RWPG od poziomu dochodu narodowego na 1 zatrudnionego. Ocena kształtowania się podstawowych wskaźników rozwoju przemysłu poszczególnych krajów RWPG na tle wzrostu dochodu narodowego w kolejnych latach okresu 1970-1985 r.

wykazała dość znaczne podobieństwo tych zmian, przy czym najwyższa dynamika wzrostu miała miejsce w latach 1970 - 1975.

W miarę upływu czasu wzrostowe trendy przemysłu w większości europejskich krajów RWPG podlegały swoistemu „wygasaniu”, przy czym wyhamowanie rozwoju i „stabilizowanie się” udziału przemysłu w gospodarce narodowej w największym stopniu były widoczne w krajach o najwyższym poziomie dochodu narodowego na 1 zatrudnionego (w NRD i Czechosłowacji). Niewielkie zmniejszenie rozpiętości w społecznej wydajności pracy w gospodarce narodowej w przemyśle między poszczególnymi krajami RWPG wynikało głównie ze wzrostu znaczenia potencjału i rezultatów produkcyjnych przemysłu w krajach bardziej opóźnionych pod względem rozwoju industrialnego. W badanym okresie widoczne było ponadto zakłócenie ciągłości procesu wyrównywania różnic w poziomie rozwoju gospodarczego i przemysłowego, w rezultacie czego niektóre kraje (w szczególności Polska i Węgry) zwiększyły swoje opóźnienie w porównaniu z innymi krajami w latach 1981 - 1985.

Chociaż większość krajów RWPG dążyła do powstrzymania gwałtownego tempa produkcji przemysłowej (zwłaszcza w latach 1980 - 1985) głównie kosztem zwiększenia majątku produkcyjnego, nie znajdowało to odpowiedniego wyrazu we wzroście produkcji globalnej w badanych krajach. Na całym obszarze RWPG obserwuje się natomiast w dużej skali proces spadku produktywności majątku produkcyjnego, przy tym intensywność tego procesu ma tendencję rosnącą, co należałoby tłumaczyć stałym pogarszaniem się relacji wykorzystania majątku produkcyjnego, wzrostu energochłonności i materiałochłonności produkcji. Istotne znaczenie niewątpliwie miało także szybkie wygasanie źródeł podaży siły roboczej w większości europejskich krajów socjalistycznych.

W efekcie wyższego tempa wzrostu technicznego uzbrojenia pracy przemysł europejskich krajów RWPG w połowie lat siedemdziesiątych wszedł w stadium kapitałochłonnego rozwoju. Wobec regresu produktywności majątku produkcyjnego wprowadzonym w tych krajach zmianom w technice (wzrost technicznego uzbrojenia pracy) nie towarzyszył rzeczywisty postęp techniczny, co zdecydowanie pogarszało warunki rozwojowe przemysłu.

Postępująca szybko ekstensyfikacja produkcji, bariera siły roboczej i deficyt surowców paliwowo-energetycznych w większości krajów RWPG nie zmieniły dotychczasowej wysokiej zależności przemysłu od handlu zagranicznego. We wszystkich europejskich krajach socjalistycznych przemysł znajdował się na pierwszym miejscu pod względem stopnia zaangażowania w międzynarodowym podziale pracy (udział eksportu i importu w produkcji przemysłowej w Bułgarii, Czechosłowacji i na Węgrzech przekroczył już poziom 50%). Nadal też pozycja poszczególnych krajów pod względem stopnia zaangażowania się przemysłu w międzynarodowym podziale pracy była silnie zróżnicowana (Polska i ZSRR

nadal pozostały w grupie krajów o najmniejszym udziale przemysłu w handlu zagranicznym). Również analiza wskaźników elastyczności przemysłowego eksportu i importu względem produkcji przemysłowej wskazuje na korzystne tendencje rozwojowe z punktu widzenia handlu zagranicznego.

Chociaż wskaźniki dynamiki przemysłowego eksportu i importu w poszczególnych krajach RWPG zmieniały się w szerokim i na ogół korzystnym przedziale, to jednak ich porównanie z okresem lat 1960-1970 ujawnia załamanie się tendencji wzrostowej. W rezultacie udział przemysłowego eksportu i importu na rynku światowym zarówno w poszczególnych krajach socjalistycznych, jak i RWPG jako całości wykazuje również tendencję spadkową. Przyczyniło się to niewątpliwie do poważnego osłabienia pozycji europejskich krajów RWPG w ogólnoświatowym podziale pracy, czego wyrazem było pogłębienie się ogólnych trudności płatniczych z początkiem lat osiemdziesiątych.

THE ROLE OF INDUSTRY IN ECONOMIES OF EUROPEAN SOCIALIST STATES

Summary

The article contains the results of research on structural changes in industry of 7 European CMEA countries in years 1970-1985 in connection with the respective levels of their economic development. In order to observe the process of industrial growth of those countries the following problems were subject to a detailed analysis:

- the comparative review of the trend of correlation between the participation of industry in national economy and the level of national income per one employee;
- the shaping on an international scale of differentiation of the growth of outlays and the productivity of production factors engaged in industries of particular CMEA member states;
- the degree of participation of industries of particular CMEA member states in the international division of labour, with attention paid to its time and spatial diversification.

The analysis proved the empirical dependence of the development of industries of European CMEA countries on their national income levels per one employee and showed significant similarities among respective countries as to, the above dependence *in* years 1970-1975. The industrial growth trends in most of European CMEA countries gradually decreased, with the set-back and stabilization of participation of industry in national economy most evident in countries with the lowest level of national income per one employee (GDR, Czechoslovakia). Besides, in years 1970-1985 a considerable break in the continuity of the process of eliminating differences in the levels of economic growth took place. In effect, in years 1981-1985 some countries (especially Poland and Hungary) were more backward in their industrial growth than others.

Although the indexes of dynamics of industrial export and import in particular European CMEA countries showed favourable tendencies, their comparison with the period of 1960-1970 reveals, a set-back in growth. In effect, both in particular countries as well as in the CMEA as a whole, the participation of industrial export and import in the world market decreases.